

“УЗАЛЕЖНЕННЯ” І “ВПОРЯДКУВАННЯ” ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ ВЗАЄМОДІЇ СУБ’ЄКТІВ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 6, с. 145–147

Політична влада являє собою окремих, хоч і дуже важливий та своєрідний, випадок владно-підвладної взаємодії суб’єктів різного рівня. У широкому розумінні політична влада, як і будь-яка неполітична, полягає у специфічному зв’язку, у відношенні між її сторонами, учасниками, суб’єктами.

Аналіз результатів досліджень владно-підвладної взаємодії дає підстави для визначення (серед багатьох інших) двох її дискурсів: дискурсу узалежнення та дискурсу впорядкування. Перший більшою мірою відображає емоційно-чуттєво-іраціональні параметри психологічного зв’язку, що виникає між взаємодіючими суб’єктами. У другому виразніше фіксуються логічно-раціональні намагання впорядкувати спільний простір взаємодії. (Зазначимо, що спостережувана дихотомія “раціональне – ірраціональне” не є тут визначальною, а радше найбільш помітною, зрозумілою.)

Ці дискурси не дістають якогось більш-менш виразного втілення у формах владно-підвладної взаємодії. Вони лише приховано її зумовлюють (або, радше, вона зумовлюється ними), а “на поверхні” маємо ті чи інші окремі вияви такого зумовлювання у структурі цілісного процесу взаємодії. Ці вияви набували різних пояснень в окремих концепціях.

Так, про дві “великі національні функції” говорив Г. Тард, маючи на увазі релігію та уряд. Г. Лебон поділяв видатних політичних діячів на “фанатиків” і “винахідників”. З-поміж трьох знаменитих типів панування за М. Вебером “традиційне”

та “харизматичне” явно ґрунтуються на різного роду емоційних узалежненнях, тоді як у пануванні “бюрократичному” на перший план виходить вироблення та наступне дотримання певних правил. Е. Фромм наполягав на розрізненні “раціонального” та “іраціонального” авторитету. Ситуації прояву влади, за С. Луксом, поділяються на такі, де влада застосовується для здійснення чого-небудь (влада “для”), і такі, де влада існує ніби заради себе самої, заради влади над іншою особою (влада “над”).

Інтерпретуючи природу влади в руслі класичного психоаналізу, Н. Автономова визначає дві компоненти: епістемологічну та енергетичну. Перший відповідає словесно-риторична психоаналітична технологія влади та “лібідо” як одна з двох головних інстанцій влади в моделі психічного. Другій відповідає емоційно-енергетична технологія і “Над-Я” [1].

Х. Хекхаузен говорить про два основні розуміння мотивації влади. З одного боку, мотив влади може бути проявом універсального прагнення володіти засобами задоволення різних потреб і бажань. У цьому разі мотивація влади є інструментальною для інших за змістом цілей та потреб. З іншого боку, мотив влади пов’язаний з неінструментальним, “внутрішнім” його розумінням – як прагнення до застосування влади заради неї самої. Головним тут є не так бажання відчувати свою владу над іншою людиною, як бажання зробити цю владу відчутною для іншої людини [6].

Звичайно впорядковуюча функція влади легше вичленовується та сприймається. Влада, зазна-

чають М. Ільїн та А. Мельвіль, постає в ролі організуючого начала політики, її основного засобу. Походження влади “пов’язане з необхідністю подолання безладу та з виявленням критеріїв корисної взаємодії людей, а тим самим — установа порядку” [3].

Соціальний порядок, за П. Бергером і Т. Лукманом, — це “людський продукт”, необхідність якого впливає з біологічної природи людини задля її подолання [2]. Якщо ж отакий зв’язок “соціального порядку” з біологічною та, специфічніше, емоційно-чуттєвою природою людини ігнорувати (тобто обмежитися аналізом дискурсу впорядкування), то залишається мати справу з владою, призначеною лише для “голого” адміністрування.

Навпаки, акцентування на дискурсі узалежнення зумовлює посилення уваги до далеких від логіки, емоційно насичених, мало усвідомлюваних зв’язків між суб’єктами панування і підпорядкування. Відтак дитячий культ матері окремого індивіда, як писав Е. Фромм, перетворюється на культ Великої Матері, спільний для всього роду, народу, раси. Цей культ об’єднує індивідів у єдину цілісність, де його функції перекладаються на відповідну владу, якій приписують більш чи менш виражені містичні властивості [5].

Одним із поширених варіантів такого становища є, — писав М. Еделман, — психологічно потужний міф “про мудрого й хороброго вождя”, здатного взяти на себе відповідальність, захистити від ворогів і небезпек, повести вперед до кращого майбуття (див. [4]). Таке сприймання владної особи або структури великою мірою абстрагується від її впорядковуваних можливостей і зосереджується на дискурсі взаємного узалежнення влади і підвладних.

У різних історичних та політичних варіантах владної організації суспільства можна досить легко виявити ознаки обох дискурсів владно-підвладної взаємодії суб’єктів панування та підпорядкування. Не є винятком і сучасне українське суспільство.

Психосемантичні дослідження масової політичної свідомості громадян України протягом кількох останніх років показали, що фактор “ставлення до влади” є одним із найістотніших (звичайно третім-четвертим за значущістю) у визначенні її стану і тенденцій розвитку. З’ясовано, проте, що цей фактор не є монолітним і поділяється щонайменше на два досить незалежні фактори, які умовно можна назвати: “(Емоційно забарвлена) Оцінка реально існуючої влади” та “Психологічна потреба мати над собою (сильну,

ефективну, привабливу) владу”. Неважко зауважити, що у змісті цих двох факторів простежуються обидва розглядувані дискурси: в оцінці існуючої влади дещо виразніше — дискурс упорядкування, а в потребі бути підвладним — дискурс узалежнення.

Оцінюючи існуючу владу раціонально, громадяни свідомо орієнтуються насамперед на очевидні (мало привабливі) результати її діяльності. Водночас друга сторона їхнього ставлення до влади виявляється більш латентною, хоча й не менш психологічно ваговою. Більшість громадян фактично демонструють значну узалеженість від офіційної влади хоч би через те, що не можуть абстрагуватися від її керівної, впливової ролі. Зміст дій і помислів істотно визначається негативною оцінкою влади. Громадяни ніби дозволяють владі, яку вони активно недолюблюють, відігравати в їхньому житті надто велику роль. При цьому ставленню до влади притаманна не байдужість, а негативна емоційна заангажованість.

В іншому ракурсі аналізу на перший план виходить прагнення більшості громадян мати сильну, ефективну і таку, що їм подобається, владу. (За нашими даними, ця потреба тою чи іншою мірою притаманна 90 % дорослого населення України.) Рівень проведених досліджень поки що не дає змоги встановити, наскільки така потреба є виявом загальнолюдських, пострадянських та етнічних мотиваційних структур.

Безсумнівно, проте, є загальнолюдська основа потреби підвладності, що найочевидніше зумовлюється позитивним узалежненням розвитку дитячої особистості від впливу батьків у ранньому віці. Пострадянські наслідки такого “добровільного” узалежнення від влади впливають, зокрема, із явища “безсуб’єктності тоталітарного суспільства” (О. Донченко) або “імперсональності комуністичної влади” (Д. Крестева). Набагато складніше оцінити питому вагу етнічних чинників, позаяк їх впливи в Україні надто опосередковані позаетнічними чинниками.

За мотивом узалежнення від влади також криється прагнення порядку, але порядку іншого типу — не так у зовнішньому щодо індивіда середовищі, як у його внутрішньому світі. Ідеться про відчуття спокою, захищеності, безпеки, що їх повинна дати індивідові владна сила, якій він заради цього й підпорядковується.

Якщо дії і вчинки, у яких дістають вираження адресовані владі вимоги наведення “порядку” в суспільстві та в найближчому оточенні, мають порівняно виразніший характер, то ті, за якими

криється бажання підкоритися, підпорядкуватися владі, пошук собі авторитета, господаря, вождя, бувають зазвичай менш явними та очевидними. Ще складніше окреслити їх у разі, коли місце конкретної авторитетної особи посідає абстрактна ідея, норма, ідеал.

Класичний психоаналіз переконливо показав, що генетичну (розвиткову) основу такого підпорядкування “невідомо кому” становлять первинні узалежнення немовляти, дитини від розвивального впливу дорослих, спочатку матері, батька, інших учасників найближчого оточення. Але вже в досить ранньому віці маємо певне роздвоєння: з одного боку, індивід узалежнюється від дедалі ширшого кола осіб, з іншого — стає спроможним підпорядковуватися не лише іншим людям, а й абстрактним, ідеальним явищам.

Зразком такого підпорядкування може бути відданість певним ідеям, ідеологіям, нормам поведінки — релігійним, політичним та ін., які звичайно діють непомітно для самих їх носіїв, але впевнено й ефективно. Прискіпливий погляд на їх зміст виявляє двоїстість їх природи, що врешті-решт дає підстави говорити про наявність двох субдискурсів владно-підвладної взаємодії в межах субдискурсу узалежнення. З одного боку, ідеться про узалежнення “материнського” типу, де у ставленні до владної особи або ідеї переважає емоційно-чуттєвий компонент, узалежнення виявляється в актуальному або потенційному регресі до глибинних верств психічного, у задоволенні потреб у сфері любові, прихильності, емпатії. З іншого боку, має місце узалежнення “батьківського” типу, коли за такою самою особою або ідеєю вбачається право на панування, домінування, управління життєвим шляхом, долею суб’єкта, коли ця особа, ідея виконує функцію зовнішнього цілепокладання.

Влада стає дедалі більш магичною, анонімною, “несправжньою”. Інший (владуючий) суб’єкт ніби перестає існувати, але його владний вплив залишається. Він стає інтеріоризованою часткою

підлеглого суб’єкта. Окрема особа та громадяни загалом із власної волі, охоче й без примусу підкоряють свою поведінку Ідеї. Влада, яка первинно містилася в зовнішніх щодо індивіда впливах, стає його внутрішнім змістом, стає суто “символічною”, але не “слабкою”. Суб’єкт може, але не хоче (тобто водночас і не може) діяти всупереч цій владі. З нею він досягає вершин самовизначення, самоактуалізації. Підсумково суб’єкт стає цією владою над ним самим.

Отже, процес взаємодії головних суб’єктів політичної влади (що ними є “народ”, населення, громадяни країни, з одного боку, і владні органи та особи — з іншого) можна розглядати як процес розгортання їх владно-підвладної взаємодії та в розрізі кратологічного, владно-підвладного дискурсу з визначенням провідних субдискурсів упорядкування та узалежнення (“батьківського” і “материнського” типу). У різних ситуаціях і ракурсах ці субдискурси по-різному проявляються та зумовлюють перебіг самої взаємодії.

Література

1. Автономова Н. С. Власть у Фрейда: между “либидо” и “Сверх-Я” // Психология и психоанализ власти: В 2 т. — Самара: Бахрах, 1999. — Т. 2. — С. 401–407.
2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. — М.: Академія-Центр, Медиум, 1995.
3. Ильин М. В., Мельвиль А. Ю. Власть // Психология и психоанализ власти: В 2 т. — Самара: Бахрах, 1999. — Т. 1. — С. 53–80.
4. Разворотнева С. В. Язык власти, власть языка // Психология и психоанализ власти: В 2 т. — Самара: Бахрах, 1999. — Т. 1. — С. 220–236.
5. Фромм Э. Душа человека. — М.: Республика, 1992.
6. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. — М.: Педагогика, 1986. — Т. 1.